

ІДЕЯ ПАНУВАННЯ ПРАВА АБО ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**THE IDEA OF THE RULE OF LAW OR THE RULE OF LAW IN GLOBALIZATION****Котуха О.С., к.ю.н., професор,
декан юридичного факультету***Львівський торговельно-економічний університет*

У статті досліджено основоположні засади панування права та правової держави в умовах побудови європейського правового порядку. Окреслено особливості принципу верховенства права. Зазначено, що сьогодні у світі сформована тенденція до існування трьох рівнів панування права – національного, наднаціонального (регіонального) і глобального (універсального). Причому якщо перший рівень, національний, уже добре апробований і широко реалізується в різних країнах, другий в цілому склався до початку ХХІ ст. тільки в Європі, але потенційно може поширитися і в інших регіонах, то третій є абсолютно новим і перспектива його розвитку пов'язана тільки з процесом глобалізації. Ідея панування права спрямована на створення ефективних інструментів контролю за використанням державної влади, на вдосконалення громадянського суспільства, становлення суспільно-політичної системи, вільної від тиранії, зловживання владою контролю використання і корупції. Наголошено, що істотною ознакою панування права є повага до прав людини, їх визнання державою і недоторканність, реальний характер втілення, неухильне виконання обов'язків держави з охорони прав і свобод людини, створення державою умов для розвитку особистого простору свободи та самовираження кожного громадянина при взаємній відповідальності держави і особи. Зроблено висновок, що міжнародне право дедалі більш повно і чітко сприймає концепцію панування права і сприяє поширенню її основних компонентів по всіх країнах і міжнародних організаціях у всіх кутках земної кулі. Ця концепція стає складовою частиною сформованого в міжнародному праві принципу поваги прав людини та інших демократичних принципів, що реалізуються не тільки на підставі положень чинного міжнародного права, але й з огляду на їх незаперечну логіку і високий ступінь переконливості.

Ключові слова: права людини, право, ідея панування права, правова держава, верховенство права, глобалізація, міжнародне право, міжнародні відносини, європейський правопорядок.

The article examines the fundamental principles of the rule of law and the rule of law in the conditions of the construction of the European legal order. Features of the rule of law principle are outlined. It is noted that today in the world there is a trend towards the existence of three levels of rule of law – national, supranational (regional) and global (universal). Moreover, if the first level, national, is already well-tested and widely implemented in various countries, the second level was generally developed before the beginning of the XXI century, only in Europe, but can potentially spread to other regions, the third is completely new and the prospect of its development is connected only with the process of globalization. The idea of the rule of law is aimed at creating effective tools for controlling the use of state power, improving civil society, establishing a socio-political system free from tyranny, abuse of power, controlling the use of power and corruption. It is emphasized that an essential feature of the rule of law is respect for human rights, their recognition by the state and their inviolability, the real nature of their implementation, the unwavering performance of the state's duties to protect human rights and freedoms, the state's creation of conditions for the development of the personal space of freedom and self-expression of each citizen with mutual responsibility of the state and the individual. It is concluded that international law more and more fully and clearly perceives the concept of the rule of law and promotes the spread of its main components in all countries and international organizations in all corners of the globe. This concept becomes an integral part of the principle of respect for human rights and other democratic principles formed in international law, which are implemented not only on the basis of the provisions of current international law, but also due to their undeniable logic and high degree of persuasiveness.

Key words: human rights, law, the idea of rule of law, rule of law, rule of law, globalization, international law, international relations, European legal order.

Актуальність теми дослідження. Правова держава – це не тільки одна з визнаних загальнолюдських цінностей, які стверджують гуманізм і справедливість у суспільних відносинах, а одночасно й ефективний інструмент забезпечення прав і свобод людини, форма функціонування народовладдя та важливий засіб боротьби з будь-якими проявами диктатури всередині кожної держави.

Ідея панування права (*the rule of law*) або правової держави зародилася в європейській політико-правовій думці ХVІІІ–ХІХ ст. [1, с. 44]. Родоначальником цієї концепції прийнято вважати відомого німецького філософа І. Канта, хоча деякі практичні елементи, що забезпечують панування права, раніше були розглянуті в працях інших учених. У ХІХ ст. основні постулати концепції панування права було деталізовано та створено ідеологічні й теоретичні передумови для реалізації панування права на практиці.

Періодом реалізації цієї ідеї на практиці стало ХХ ст. У конституціях розвинених країн повсюдне панування права закріплювалося як один з найважливіших принципів організації державної влади. Поява нових суверенних держав і перемога демократії наприкінці минулого століття не тільки сприяли зміцненню практичних початків панування права в економічно і політично розвинених державах, але й стали визначальним орієнтиром для більшості держав, що формують оновлену політичну карту сучасного світу.

Успішна реалізація концепції панування права в минулому столітті дає змогу сьогодні, на початку ХХІ ст., «заглянути за горизонти» подальшого розвитку цієї гуманістичної концепції і спробувати прогнозувати подальші перспективи її реалізації в сучасному глобалізованому світі. При цьому майбутні ідеї правової держави і панування права багато в чому пов'язано не тільки з уже традиційним зміцненням її впливу на національні правові системи, а й з позитивним розвитком наддержавних організаційних форм інтеграції між народами, відображенням їх основних елементів у механізмі поглиблення інтеграційного співробітництва і в більш глобальних міжнародних відносинах [2].

Фактично сьогодні можемо спостерігати процес формування трьох рівнів панування права – національного, наднаціонального (регіонального) і глобального (універсального). Причому якщо перший рівень, національний, уже добре апробований і широко реалізується в різних країнах, другий в цілому склався до початку ХХІ ст. тільки в Європі, але потенційно може поширитися і в інших регіонах, то третій є абсолютно новим і перспектива його розвитку пов'язана тільки з процесом глобалізації.

Ідея панування права спрямована на створення ефективних інструментів контролю за використанням державної влади, на вдосконалення громадянського суспільства, становлення суспільно-політичної системи, вільної від тиранії, зловживання владою контролю використання і корупції.

Ступінь наукової розробки теми. Дослідження панування права, його змісту та суті в процесі сучасного правового реформування є досить актуальним. Проблематиці панування права та утвердженню правової держави дослідники приділяли увагу у всі часи розвитку юридичної науки. Зокрема, варто згадати напрацювання таких вчених, як Т. Багрій, А. Дайсі, В. Зайчук, В. Кампо, М. Костицький, Б. Малишев, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Т. Подорожна, В. Сіренко, А. Стовба, Ю. Тодика, В. Шаповал та ін. Значний внесок у дослідження принципу панування права зробили С. Головатий і П. Рабінювич. Так, вони проаналізували тлумачення принципів панування права, верховенства права, яке запропонував Конституційний Суд України. Вагомий внесок у дослідження цієї теми належить М. Козюбрі, який дослідив принципи панування права, верховенства права та правової держави в теорії і практиці сучасної України загалом та конституційній юрисдикції зокрема. Принцип панування права в контексті європейського адміністративного простору проаналізувала А. Пухтецька.

Концепція панування права або правової держави містить низку складових елементів, що дозволяють на практиці досягти основоположних на суворому дотриманні закону контролю за використанням політичної влади. Одним із таких елементів є верховенство права як обов'язок усіх без винятку підкорятися юридичним приписам, що існують в державі. Це рівною мірою стосується всіх – від пересічних громадян до вищих посадових осіб держави. Сама державна влада у всіх її проявах повинна мати підзаконний характер. А в центрі такої держави має бути людина, її права і свободи.

З верховенством права тісно пов'язане верховенство закону, тобто утвердження вищої юридичної сили актів, які приймаються представницькими органами державної влади [3]. Всі інші нормативні акти мають бути підпорядковані закону, бо їх суперечність закону нівелює їхню юридичну силу. Головним юридичним документом держави є Основний закон – акт, що регулює основні суспільно-політичні відносини.

Істотною ознакою панування права є повага до прав людини, їх визнання державою і недоторканність, реальний характер втілення, неухильне виконання обов'язків держави з охорони прав і свобод людини, створення державою умов для розвитку особистого простору свободи та самовираження кожного громадянина при взаємній відповідальності держави і особи. Із цією метою у правовій державі закріплюються не тільки самі права людини, а й принципи їх реалізації та гарантії, без яких реалізація прав людини на практиці неможлива.

Дослідники одностайні у думці, що правова держава вільна від домінування тієї чи іншої ідеології. Жодна ідеологія не може встановлюватися як державна, незалежно від форм і ступеня її насадження [4, с. 77]. Ідеологічне різноманіття є найважливішою передумовою розвитку громадянського суспільства і прояву принципу панування права.

Також панування права неможливе без економічного плюралізму. Закон повинен забезпечувати рівність усіх форм власності та розвиток ринкових форм господарювання. При цьому приватна власність має бути обтяжена соціальною функцією. Це стосується і політичного різноманіття. Як наголошують іноземні вчені, «панування права виключає підпорядкованість політичної системи державі або правлячій партії» [5]. Жодна з політичних сил не може претендувати на монополізацію політичної системи. Домінантні політичні сили не мають права зловживати своїм становищем і зобов'язані забезпечувати рівний доступ до політичного життя суспільства всім іншим політичним силам.

Нарешті, панування права немислиме без поділу влади, яке є головним інструментом контролю за діяль-

ністю державної влади [6, с. 219]. Поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову при наявності ефективного механізму стримувань і противаг створює гарантію від зловживання державною владою та поширення державного насильства. Громадяни за допомогою загального виборчого права мають можливість контролювати владу і за потреби коригувати дії органів державної влади. При цьому поділ влади не повинен бути суто механічним і може мати в кожній країні свої особливості, пов'язані з необхідністю обліку всього різноманіття її специфічних рис. Навіть більше, сама правова держава, у якій забезпечується панування права, має бути зацікавлена у формуванні в суспільстві інститутів громадянського суспільства, що створюють баланс, такий необхідний для його демократичного розвитку.

Панування права тісно пов'язане з концепцією відкритого й ефективного управління в демократичній державі. У цьому контексті слушно є думка, що державні службовці на всіх рівнях повинні здійснювати свої функції сумлінно, у суворій відповідності цілям їхньої діяльності та наданим їм повноваженням [7, с. 74]. Панування права має забезпечуватися ефективною інституційною та правоохоронною системою. Також діяльність правової держави повинна бути відкритою для громадян при доступній і вільній інформації про дії державних органів і посадових осіб, про стан усієї політичної та правової системи.

У своїй міжнародній практиці правова держава має підтримувати принципи панування права і дотримуватися основоположних принципів міжнародного права. При цьому національний суверенітет завжди передбачає існування національної правової і судової систем, які функціонують на засадах справедливості, спираючись на існування наднаціональної системи захисту прав і свобод людини як основоположного інструменту. Це, зокрема, впливає із ст. 9 Конституції України, яка стверджує, що «чинні міжнародні нормативні акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства» [8]. Окрім того, як показує досвід Європейського Союзу, наднаціональні компоненти набувають дедалі більшого значення для побудови і життєдіяльності правової держави та панування права.

Підсумовуючи викладені тези, наведемо думку Б. Малишева, який, узагальнюючи погляди А. Дайсі щодо сутності принципу панування права, виразив сутність вказаного принципу в чотирьох положеннях, перше з яких – системне, узагальнювальне, а решта – уточнювальні. Отже, «панування права – це забезпечення прав людини; панування права – це презумпція невинуватості; панування права – це максимальна (абсолютна) юридична рівність усіх осіб, незалежно від їх соціального статусу, зокрема, незалежно від того, чи має певна особа яке-небудь відношення до державної служби; панування права – це реально діючий судовий механізм реалізації та захисту людиною своїх прав» [9, с. 121].

Розглянуті вище елементи, що забезпечують панування права, в тому чи іншому ступені повноти знаходять відображення в конституціях всіх демократичних держав світу. Як у найстарішій з чинних конституцій – Конституції США, так і в сучасних конституціях – Конституції Хорватії, Конституції Фінляндії, Конституції Швейцарії, та, безумовно, в Конституції України.

Конституція України 1996 року повністю втілила в собі концепцію панування права, верховенства права і верховенства закону. Відповідно до ст. 1 Конституції України наша держава проголошена правовою державою [8], що ідеологічно і політично ставить її в один ряд з усіма розвиненими країнами світу, які входять до Європейського Союзу (далі – ЄС). Саме тому найважливіше для нашої країни – трансформувати досягнуту в нашому законодавстві її відповідність поняттю «права держава» у щоденну практику, в якій право буде дійсно панувати.

Як наголошує Т. Подорожна, конституціоналізація панування права створила умови для максимального використання цієї концепції для розвитку й утвердження правової держави на рівні цивілізованих країн [10, с. 387]. Реалізація концепції правової держави сприяла виникненню багатьох держав, заснованих на єдиному національному внутрішньому ринку, регульованому цілком демократичним і реально дієвим законодавством. Тож ідея панування права і правової держави, яка виникла на конституційному, державному рівні окремих країн у межах Європейського Союзу, розширилася до міжнародних регіональних масштабів і набула принципово нової якості – вона піднялася на новий, наднаціональний рівень. Вона стала обов'язковою не тільки для кожної окремої держави та її органів, а для цілого наддержавного утворення політичної влади (Європейського Союзу), його інститутів та органів [11, с. 21]. Вона поступово стає не менш важливою для громадян Союзу, ніж для громадян окремих держав.

Отже, реальні потреби сучасного світу створюють всі передумови для подальшої глобалізації цього феномену сьогодні.

Нагадаємо, що глобалізація прав людини чітко проявилася вже з прийняттям Загальної декларації прав людини 1948 року [12]. Відповідно, найважливіший компонент панування права – повага до прав людини – ще в минулому столітті став глобальним принципом взаємодії всіх країн і народів. У Європі на регіональному рівні він отримав розвиток і реалізується через Раду Європи, в якій також є елемент наднаціональності. Більше того, саме на ґрунті поваги до прав людини на наднаціональному рівні відбувається зближення права Ради Європи та права Європейського Союзу.

Сучасний розвиток інтеграційних процесів між різними країнами всією логікою історичного цивілізаційного розвитку зумовлює виведення й інших компонентів панування права за межі національних держав, підняття їх на вищий наднаціональний рівень. Це підтверджує процес реалізації панування права в рамках Європейського Союзу, що охоплює сьогодні вже 27 європейських держав¹, які сповідують ідеали демократії, панування права і правової держави. Відображається це і в їхніх національних конституціях, і в конституційному законодавстві Союзу, до якого можна зарахувати основні установчі документи цієї організації, що регулюють питання конституційного значення. Положення права Європейського Союзу мають на його території пряму дію [13, р. 148], як і положення багатьох конституцій у правових державах.

Панування права, свобода, демократія і повага прав людини та основних свобод формулюються як спільні цінності народів Європи (ст. 6 Договору про Європейський Союз), відступ від яких неприпустимий і матиме негативні наслідки для будь-якої держави-члена (ст. 7 Договору про Європейський Союз) (цит. за: [14]). Ця концепція увійшла й до проекту Договору, що встановлює Конституцію для Європи 2004 року [15], її навіть було доповнено тим, що Союз має намір просувати свої цінності і в рамках загального зовнішньополітичного курсу. Проект відобразив загальний вектор розвитку політики і права Європейського Союзу. Згодом положення, пов'язані з концепцією панування права і правової держави, були перенесені з проекту Конституції 2004 року в проект Договору реформування 2007 року (Лісабонська угода) практично в незмінному вигляді. Це свідчить про міцний консенсус держав-членів Євросоюзу щодо фундаментальної цінності панування права і правової держави для цієї організації. Тож Європейський Союз, заснований на економічному об'єднанні держав, принципах вільної торгівлі, відкритого ринку та конституційної економіки, сьогодні

повною мірою втілює в процесі своєї діяльності всі основні елементи панування права, збагачуючи їх природу і стимулюючи до нового розвитку [16].

Для Європейського Союзу найважливішим принципом діяльності є *принцип верховенства права ЄС* у співвідношенні з правопорядками держав-членів [17]. При цьому забезпечується вища юридична сила положень установчих договорів. Відступ від положень договорів неприпустимий і для органів Союзу, і для держав-членів. Вимоги щодо дотримання принципу верховенства права закріплені у Преамбулі та ст. 3 Статуту Ради Європи, де визначено, що «усі члени Ради... визнають принцип верховенства права» [18]. Крім того, застосування принципу верховенства права визнається необхідним у багатьох джерелах права Ради Європи (далі – РЄ).

А як зазначено в розробленому Директоратом з правових питань РЄ посібнику «Адміністрація і Ви» (англ. «Administration and You»), основоположний конституційний принцип верховенства права «складається з таких чинників: 1) кожна особа – фізична або юридична – є суб'єктом права; 2) кожна особа повинна мати можливість знати свої права та обов'язки відповідно до закону; 3) додержання закону кожною особою можливе лише за умови здійснення контролю суддями, які є незалежними у здійсненні своїх функцій і рішення яких є обов'язковими для виконання» (цит. за: [19]).

Ще одним важливим принципом діяльності ЄС є *повага до прав людини і основних свобод*. Відповідно до ст. 6 Договору про Європейський Союз [20], він поважає основні права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини 1950 року [21], що впливають із загальних конституційних традицій держав-членів, серед яких – панування права і правова держава.

У Європейському Союзі 2000 року був розроблений і затверджений свій перелік основних прав людини, який відобразився в Хартії Європейського Союзу про основоположні права [22]. Цей документ засвідчує специфічний сучасний підхід до реалізації прав людини, оснований на їх універсальному характері і рівності. Хартія Європейського Союзу про основоположні права була інкорпорована в проект Договору, що встановлює Конституцію для Європи 2004 року [15], а згодом перейшла в проект Договору реформування 2007 року [23], підтвердивши тим самим спадкоємність та ідеологічну ідентичність цих двох епохальних документів. Найважливішим результатом вступу Договору реформування в силу має стати надання Хартії Європейського Союзу про основоположні права обов'язкової сили, що істотно зміцнить правовий статус європейських громадян.

Європейський Союз поважає *національну самобутність своїх держав і сприяє розвитку культурного, релігійного та мовного розмаїття європейських народів*. У Союзі неухильно забезпечуються життєво необхідні для функціонування вільного ринкового господарства економічний плюралізм і свобода форм власності, що є економічною основою панування права.

На рівні Європейського Союзу успішно розвивається політичний плюралізм, що підтверджується положеннями установчих договорів про політичні партії на європейському рівні та регламенті ЄС про діяльність таких партій та їх фінансування. Найбільш об'ємно цей плюралізм у різних сферах життя виражений у запропонованому в проекті Конституції 2004 року девізі Європейського Союзу: «Єдиний в різноманітті» [15]. Хоча цей девіз, на жаль, не потрапив до проекту Договору реформування 2007 року, він залишається однією з непорушних основ життя Союзу і дуже точно відображає реалії загальноєвропейської ідентичності.

В організації, діяльності та взаємодії головних органів ЄС – інститутів – чітко простежуються *елементи поділу влади*, виражені в їх конструктивній взаємодії. Так, функ-

¹ Україна, як відомо, є кандидатом на вступ до ЄС, поряд з такими країнами, як Албанія, Чорногорія, Туреччина, Македонія.

ції законодавчої влади ділять між собою Рада Європейського Союзу та Європейський парламент. Функції вищого органу виконавчої влади здійснює Європейська Комісія, яка одночасно є єдиним органом, що має право законодавчої ініціативи і видає велике делеговане законодавство, яке реально доповнює законодавство Союзу. Функції судової влади здійснюють Суд ЄС та інші судові установи Союзу. Однак прецедентне право, що формується Судом, нерідко на ділі підміняє й доповнює законодавство, яке не завжди встигає за потребами [24, с. 189].

При цьому формально, де-юре, сам принцип поділу влади не закріплюється в установчих документах, оскільки офіційно Європейський Союз не розглядається як держава. Ця позиція була спеціально підкреслена вилученням з Договору реформування символів державності (прапор, гімн), присутніх у проекті Конституції 2004 року.

Принцип, покликаний запобігти концентрації влади в одній з її гілок влади (виконує на наднаціональному рівні Союзу функцію, аналогічну поділу влади), названий у Договорі реформування 2007 року принципом надання повноважень (principle of conferral) [23]. Цій же меті сприяють принцип субсидіарності, що забезпечує здійснення законодавства на максимально наближеному до населення рівні, і принцип пропорційності. Останній передбачає, що інститути й органи Союзу можуть діяти лише в суворій відповідності із зафіксованими в установчих договорах цілями і завданнями, а інтенсивність їхньої діяльності має співвідноситися з рівнем значущості поставленої законної мети. Зазначене вище підкреслює, що традиційний для правової держави принцип поділу влади вимагає серйозного переосмислення на наднаціональному рівні.

А втім, система наділення компетенцією і взаємодії влади в Європейському Союзі може ефективно працювати тільки при дотриманні принципу контролю за діяльністю інститутів та органів, що формують цю єдину збалансовану систему політичної влади. Контроль здійснюється різними інститутами й органами Союзу, зокрема Судом ЄС, Рахунковою палатою, Європейським парламентом і Європейським омбудсманом. Так, наприклад, Європейський омбудсман, який обирається Європейським парламентом, отримує скарги щодо випадків порушення порядку управління в діяльності інститутів, органів або установ Союзу на умовах, передбачених Конституцією. Він розслідує ці скарги і готує щодо них доповідь. Європейський омбудсман здійснює свої функції незалежно [23].

Принцип доброго врядування («good government») прямо зафіксований у Хартії Європейського Союзу про основоположні права [22] і в незмінному вигляді перенесений у проект Договору реформування 2007 року [23]. Право на добре врядування, закріплене у ст. 41 союзової Хартії, є систематизацією вимог і гарантій, раніше сформульованих у рішеннях Суду ЄС [25].

Тож можна зробити проміжний висновок, що деякі елементи, які входять до змісту розглянутого права, на практиці виступають як гарантії інших прав людини, зокрема, право бути заслуханим до винесення проти особи несприятливого для неї рішення, наприклад рішення про накладення штрафу або про відмову в задоволенні клопотання; право особи на доступ до створеного на неї досьє; обов'язок адміністрації мотивувати свої рішення; право на компенсацію збитків, завданих інститутами і службовцями ЄС; право направляти звернення інститутам Союзу й отримувати від них відповідь на будь-якій з офіційних мов ЄС щодо вибору зацікавленої особи (параграфи 2–4 ст. 41 Хартії [22]; ст. 21, ст. 288 Договору про Європейське Співтовариство [26]).

Добре врядування, яке здійснюється владними інститутами й органами Союзу, має поєднуватися з наддержавним громадянським суспільством, що формується в Європейському Союзі. Тому європейське законодавство, а зокрема Хартія Європейського Союзу про основопо-

ложні права 2000 року, прагне свідомо і цілеспрямовано стимулювати становлення загальноєвропейського громадянського суспільства і забезпечувати його баланс з наддержавними органами політичної влади Союзу.

Також варто зазначити, що в діяльності органів та інститутів ЄС останнім часом помітного розширення набули принципи гласності, відкритості та прозорості, полегшення доступу публіки до матеріалів і документів Союзу [27, с. 215]. Певну роль у цьому відіграють і вміло використовувані електронні засоби масової інформації та технології. У доданій до Маастрихтського договору Декларації № 17 мовиться, що «відкритість процесу прийняття рішень зміцнює демократичну природу інститутів і віру громадськості в правильність управління Спільнотою» [28, р. 665]. Водночас своєрідна закритість і навіть засекреченість значної частини діяльності Ради та комісії залишаються загальноновизнаним фактом. Так, Д. Чалмерс зазначає, що «в Раді ЄС не буває публічних дебатів, до Європейського парламенту не мають доступу приватні особи, а протоколи засідань не публікуються. Тому й громадськість... не знає про те, що відбувається в Раді ЄС...» [29, р. 184]. І за словами професора Оксфордського університету С. Уезерілла, «така сумна непрозорість створює у громадськості неправильне уявлення про те чим є насправді спільнота...» [30, р. 61]. Тому питання про подальшу демократизацію процедур і механізмів управління Союзом є досить актуальним.

Зауважимо, що лінгвістичне поняття «правова держава» на наддержавному рівні поступово дедалі більше відрізняється від того, як воно сприймається на державному рівні. Поняття «панування права» немовби зливається з поняттям «правова держава». Навіть більше, поняття «панування права», «правова держава» на різних мовах дещо відрізняються, формуючи своєрідне понятійне різноманіття. Наприклад, вираз «правова держава» вважається специфічним, суто німецьким словотворенням (der Rechtsstaat). В англосаксонській правовій культурі йому відповідає «rule of law» (панування права), у французькому – «regne de la lios» (царювання законів, панування законів) або «limitation des gouvernants» (обмеження правителів) і т. д. У межах багатомовного Європейського Союзу багатомовність стає не тільки офіційною формальною вимогою, необхідною для забезпечення рівноправності держав-членів і громадян Союзу, а й практичною потребою кожної людини, що забезпечує реалізацію зручностей, створюваних інтеграцією. Як наслідок, індивідууми, котрі мислять різними мовами, «приходять» до якісно нового, більш всеосяжного і точного розуміння терміна «панування права» (чи «правова держава»).

Цей складний процес стає важливим чинником сприяння і вкорінення цього основоположного правового поняття у суспільство, як складової частини комплексної правової культури сучасного Європейського Союзу. На це спрямована й офіційна політика підтримки Союзом багатомовності і вивчення мов країн-членів ЄС. Тому дуже важливим є вкорінення цього принципу і в Україні. Наша держава йде цим шляхом. Як заявив Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль, «англійська мова може отримати статус мови ділового спілкування в Україні, уряд опрацює відповідну законодавчу ініціативу» [31]. На це спрямовано й розширення в нашій країні вивчення іноземних мов, і зростаюча інформаційна культура нашого суспільства.

Очевидно, що панування права – це те, що концептуально зближує правові порядки Європейського Союзу, його держав-членів і вітчизняну правову систему. Прагнення до утвердження панування права, свободи, демократії, поваги до прав людини є загальними цінностями, які сьогодні об'єднують Україну з іншими європейськими країнами.

Висновки. Отож формування загального правового простору в Європі неодмінно має спиратися на панування

права і втілювати його основні елементи як загальні принципи права. Усе це доводить затребуваність концепції панування права не тільки на рівні національних держав, а й на рівні їх об'єднань інтеграційного характеру, зокрема й на наднаціональному рівні. Утвердження панування права (правової держави) як найважливішої цінності різних європейських культурно-цивілізаційних типів, усієї європейської культурно-цивілізаційної системи безпосередньо пов'язано зі становленням європейського права та формуванням спільного європейського правового простору. Таким спільним, що зближує Україну і ЄС ідеологічним простором може стати ідеологія правової держави. Що повніше кожен з партнерів відповідатиме критеріям дотримання панування права, то більшим буде капітал взаємної довіри і готовності розвивати відносини далі.

Міжнародне право дедалі більш повно і чітко сприймає концепцію панування права і сприяє поширенню її основних компонентів по всіх країнах і міжнародних організаціях у всіх кутках земної кулі. Ця концепція стає складовою частиною сформованого в міжнародному праві принципу поваги прав людини та інших демократичних принципів, що реалізуються не тільки на підставі положень чинного міжнародного права, але й з огляду на їх незаперечну логіку і високий ступінь переконливості. Тією ж мірою панування права рано чи пізно має визнати

глобалізації, як це відбувається з правами людини. Міжнародне право має перестати бути заручником міжнародної, нерідко силової політики. Міжнародна політика повинна здійснюватися справді правовими державами і повністю опинитися у сфері дії міжнародного права, оснований на пануванні права вже у всесвітньому масштабі і бути йому безумовно підлеглою. І в цьому процесі немає місця для росії – країни-терориста. Адже сьогодні, в умовах війни, ми бачимо, що довіра ЄС до України зростає, а до росії і її народу – дедалі більше падає.

І саме утвердження панування права на глобальному рівні зробило б неможливими політичні махінації, диктатуру, агресивну поведінку деяких лідерів і застосування насильства на міжнародній арені. Воно значно знизило б ступінь корумпованості деяких міжнародних організацій, допомогло б зробити наш світ більш справедливим і відвести загрозу нової світової війни. Це допомогло б сконцентрувати матеріальні і людські ресурси на розв'язанні справді глобальних проблем людства, таких як екологія, сировинні та енергетичні ресурси, зміна клімату, продукти харчування, питна вода тощо. Утвердження і визнання панування права на глобальному рівні за правами людини стало б логічним і закономірним результатом розвитку гуманістичних ідей та загальнолюдських цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азбука європейської інтеграції: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків, 2006. 168 с.
2. Луць Л. А. Міждержавна правова система: загальнотеоретичні та міжнародно-правові аспекти. *Вісник Львівського університету. Сер.: Міжнародні відносини*. 2001. Вип. 5. С. 122–128.
3. Головатий С. П. «Верховенство закону» versus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33) – 3 (34). С. 96–113.
4. Лісовська Ю. П., Лісовський П. М., Подоляка С. А. Правова держава: історія, теорія, методологія: навч. посіб. Київ: Вид. дім «Кондор», 2018. 348 с.
5. Gibson J. Alternative Measures of Political Tolerance: Must Tolerance be Least-Liked? *American Journal of Political Science*. 1992. Vol. 36. P. 560–577.
6. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
7. Круп'як Л. Б. *Організація діяльності державного службовця*: навч. посіб. Тернопіль: Крок, 2015. 243 с.
8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.12.2022).
9. Малишев Б. Принцип панування права (the rule of law) у праці Альберта Дайсі «Вступ до вивчення конституційного права». *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Т. VI–VII. С. 118–123.
10. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
11. Європейське право: право Європейського союзу: підручник: у 3 кн. Кн. 1: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун; за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. 312 с.
12. Загальна декларація прав людини: міжнар. док. від 10.12.1948 (в ред. від 01.08.2021). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.12.2022).
13. Blair A. Companion to the European Union. New York, 2006.
14. European Union Consolidated Treaties of The Treaty on European Union and The Treaty Establishing the European Community. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006. P. 12–13.
15. Жадько О. С. Конституція для об'єднаної Європи. *Офіц. вебсайт Міністерства юстиції*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_6587 (дата звернення: 20.12.2022).
16. Європейський Союз. Консолідовані договори / пер. Ю. Петрусю; за наук. ред. В. Муравйова. Київ: Port-Royal, 1999. 206 с.
17. Головатий С. П. Верховенство права: юридичний принцип, який в Україні офіційно визнано та який має діяти. *Українське право*. 2006. № 1. С. 85–90.
18. Статут Ради Європи: міжнар. док. від 05.05.1949. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 20.12.2022).
19. Європейські погляди на принцип верховенства права. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120556> (дата звернення: 20.12.2022).
20. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/tu92338?an=843118&ed=1992_02_07 (дата звернення: 20.12.2022).
21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Європейська конвенція з прав людини]: міжнар. док. від 04.11.1950 (в ред. від 01.08.2021). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.12.2022).
22. Хартія Європейського Союзу про основоположні права (2000). URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yeuropejskogo-soyuzu/> (дата звернення: 20.12.2022).
23. Treaty of Lisbon amending the Treaty of European Union and the Treaty establishing the European Community. *Official Journal of the European Union. Series C*. 2007. Vol. 50, № 306. 271 p.
24. Право Європейського Союзу: підручник / [Р. А. Петров (кер. авт. кол.), А. О. Вакулєнко, Ван Елсуверє П. та ін.]; за ред. Р. А. Петрова. Вид. 9, змін. і допов. Харків: Право, 2019. 442 с.
25. Пухтецька А. А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права: монографія / відп. ред. В. Б. Авер'янов. Київ: Юрид. думка, 2010. 140 с.

26. Договір про заснування Європейської Спільноти: міжнар. док. від 25.03.1957 (в ред. від 01.01.2005). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 20.12.2022).
27. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. *Основи права Європейського Союзу: навч. посіб.* Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 212 с.
28. European Union. *Selected Instruments Taken from the Treaties.* Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1995. Book I, vol. I.
29. Chalmers D. *European Union Law. Vol. I. Law and EU Government.* Dartmouth, 1998.
30. Weatherill S. *Law and Integration in the European Union.* Oxford, 1995.
31. Англійська може стати мовою ділового спілкування в Україні – Шмигаль. *Укрінформ.* 2022. 6 черв. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3501128-anglijska-moze-stati-movou-dilovogo-splukuvanna-v-ukraini-smigal.html> (дата звернення: 20.12.2022).